

Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti
Evropský sociální fond

Přehled dějin evropského umění

Barokní architektura Rakousku
a v německých zemích

přednášející: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Barokní architektura v Rakousku a Německu

Úvodní poznámka

Barokní tvorba má v uvedených zemích velice různorodý charakter. I když je samozřejmě propojují základní dobové duchovní i umělecké tendence, proměnlivé výrazy daného území současně určují naprosto zásadní rozdíly.

Rakouské mocnářství je přísně centralizovaná země s rozhodující úlohou císaře a jeho dvora sídlícího již trvale ve Vídni. Centrální správa se odráží i v podobě architektury, kterou určuje buď hlavní město, a to jako přirozené centrum, nebo určité oblasti (regiony), které se proti centru vymezují. Toto vymezování se ale stále odehrává v rovině politicky rozdílně silných a vlivných oblastí spojených institucí absolutistického státu. Dokladem může být architektura počátků 18. století v Čechách, nalézající svoji osobitou tvář právě v konfrontaci s vídeňským centrem.

Naopak atomizované Německo existovalo jako velká řada územně nezávislých území různého charakteru (od rozlehlých království přes drobnější vévodství až po svobodná říšská města i plošně zcela zanedbatelné enklávy). Přirozené centrum zde proto neexistovalo a jednotliví vládcí se většinou obraceli vně této oblasti, k obecnějším přitažlivým vzorům. Jen ojediněle lze proto hovořit o vlastním rozvíjení uměleckého charakteru místní tvorby.

Rakousko

Habsburká monarchie spojovala ve sledovaném období řadu zemí různé důležitosti a vlivu, který se pochopitelně proměňoval. V tomto elaborátu si budeme všimnout oblasti dané novodobou historií; tedy územím stávajícího Rakouska spojujícího historické země: Horní a Dolní Rakousko, Štýrsko, Korutany, Tyrolsko a arcibiskupský Salcburk.

První projevy baroka šířené i v Rakousku italskými umělci lze spojit s činností v Salcburku. Nový arcibiskupský dóm projektovaný **Santinem Solarim** (1614-1628) do jisté míry varírující konkurenční Scamozziho řešení dokládá směr italské inspirace.

Zajímavé je Štýrsko, kde se v rozdílném stupni rustikalizace objevují rovněž poměrně brzy silné barokní tendence. Zmínit je nutno Mausoleum (Erenhausen, od 1609) **Pietra de Pomis**, či čtyřkřídle výstavné venkovské sídlo Eggenburg nedaleko Štýrského Hradce stejného autora.

Další barokní ideje přináší jezuitský řád. Z tady staveb je nutno vyzdvihnout vídeňský universitní kostel, kde zejména monumentální průčelí z roku 1627 ustavuje určitý typ, který se stává téměř závazným. Z dlouhé řady příkladů můžeme nabídnout kostel v Leoben (**P. F. Carlone**, 1660-1665), který přesvědčivě dokládá význam typu i jeho regionální rustikalizaci.

Z řádové architektury je možné zmínit osobité „internacionální“ řešení karmelitských kostelů (Vídeň), či pozoruhodně čistý římský přepis vídeňských dominikánů dokončených roku 1666. Pro architekturu má zásadní význam vídeňský kostel servitů, kde v letech 1651-1670 dle návrhu **Carla Carloneho** vznikla stavba s oválným interiérem lodi zakládající tradici vrcholného barokního období. Z dlouhé řady dalších staveb lze zmínit slavný poutní chrám Mariazell, kde s barokní přestavbou (od 1644) projevuje typickým severoitalským štukem.

Určitý bizarní moment představují vyhraněné stavby v Tyrolsku varírující složitěji skládané centrální kompozice (např. **H. Guarioni**, kostel ve Volders, 1620-54).

V Rakousku i přilehlém Bavorsku působil i další severoital **G. G. Zuccali**. Zejména stavby v Salcburku dokládají šíři jeho inspirací (kostel kajetánů z let 1685-1697 s příčně orientovanou oválnou lodí), kde je jeho nejzajímavější složkou znalost římské tvorby včetně G. Berniniho (zejména bavorský Ettal).

Jedním z nejtypičtějších projevů baroka 17. století jsou nesporně vídeňské paláce. Začátky lze spojit s křídlem „Amalienburgtrakt“ vídeňského Hofburgu z přelomu 16./17. století (**Pietro Ferabosco**). Typičtější je ale Leopoldinský trakt **Philiberta Luccheseho** z roku 1616-1681. Architekt **Tencalla** navrhl téměř ikonický palác pro hraběte Starhenberka (1661), či lobkovický palác (1685-1687). Pro šíření tohoto výrazného typu byly podstatné kresby **W. Pramera** (1678).

Vrcholné období slohu bývá obvykle spojováno s trojicí jmen. Prvním byl **Domenico Martinelli** a jeho klasicky cítěný zahradní Liechtenstejnský palác (1690-1711), či městský palác Kaunitz–Liechtenstein (od 1690, společně s E. Zuccalim).

Patrně nevýznamnějším architektem se ale stal **Johann Bernard Fischer von Erlach**, rodilý ve Štýrském Hradci. První práce byla štukatérské povahy, brzy začal ale samostatně projektovat. Konci století vévodily dynamické návrhy zahradních domů (letohrádků), kombinující řadu italských motivů. Patrně nejvýraznější stavbou byl císařský zámek v Schönbrunnu projektovaný v megalomanských dimenzích již od roku 1688. Podstatný posun přinesly paláce (Strattmann od 1692, Batthyány 1699, Eugen von Savoy 1695-1697, Böhmisches Hofkanzlei 1708-1714, Trautson 1710 a mnohé další). V sakrální tvorbě zauímají rozhodující pozice kostely v Salcburku (Trojičný kostel od 1694, Universitní kostel 1696-1707, kostel voršilek 1699-1705). Nejvýznamnější je ale vídeňský „triumfální“ kostel sv. Karla Borromejského, 1716-1739. V eklekticky dokonale propojené jednotě jsou zde kombinovány vlivy římského baroka i antiky (vítězné sloupy), Matheyho pražský kostel křížovníků a mnoho dalších rovin. Výraznější klasicizující linii sleduje vídeňská Dvorská knihovna (1722). Podstatný vliv mělo i Fisherovo teoretické dílo, respektive rozměrné rytiny předkládající dobový a současně i osobitý náhled na zásadní stavby z celého světa viděné očima barokního intelektuála (propojené pochopitelně s reprezentací autora vlastního díla).

Fischerovým současníkem a současně soupeřem byl **Johann Lucas von Hildebrandt**. Jeho vídeňský zahradní palác Mansfeld-Fondi (od 1697) přináší nový typ se složitější dynamicky skládanou strukturou; s dominantním corps se logis a navazujícími objekty přecházejícími do architektonizované zahrady. Významné jsou dynamicky pojímané vídeňské sakrální stavby (Piaristický kostel od 1698, kostel sv. Petra 1702-1733), které se staly vzory pro stavby v Čechách. Mimo řadu městských paláců je zřejmě nejznámější sestava zámku Belvédér budovaná pro Evžena Savojského. Postupně budovaný celek na předměstí Vídně dokládá sílící francouzské vlivy a současně přebujelou, velice osobitě pojímanou architekturu výrazně zapojující do výsledného celku sochařství a bohatý štuk. Vlivná byla i nedokončená, monumentálními fortifikačními prvky podtržená barokizace kláštera Gottweig (od 1719), jejíž ohlas můžeme nalézt v českém Chotěšově.

Jedním z nejtypičtějších projevů baroka 17. století jsou nesporně vídeňské paláce. Začátky lze spojit s křídlem „Amalienburgtrakt“ vídeňského Hofburgu z přelomu 16./17. století (**Pietro Ferabosco**). Typičtějším je ale Leopoldinský trakt **Philiberta Luccheseho** z roku 1616-1681. Architekt **Tencalla** navrhl téměř ikonický palác pro hraběte Starhenberka (1661), či lobkovický palác (1685-1687). Pro šíření tohoto výrazného typu byly podstatné kresby **W. Pramera** (1678).

Vrcholné období slohu bývá obvykle spojováno s trojicí jmen. Prvním byl **Domenico Martinelli** a jeho klasicky cítěný zahradní Liechtenstejnský palác (1690-1711), či městský palác Kaunitz–Liechtenstein (od 1690, společně s E. Zuccalim).

Patrně nevýznamnějším architektem se stal ale **Johann Bernard Fischer von Erlach**, rodilý ve Štýrském Hradci. První práce byla štukatérské povahy, brzy začal ale samostatně projektovat. Konci století vévodily dynamické návrhy zahradních domů (letohrádků), kombinující řadu italských motivů. Patrně nejvýraznější stavbou byl císařský zámek v Schönbrunnu projektovaný v megalomanských dimenzích již od roku 1688. Podstatný posun přinesly paláce (Strattmann od 1692, Batthyány 1699, Eugen von Savoy 1695-1697, Böhmisches Hofkanzlei 1708-1714, Trautson 1710 a mnohé další). V sakrální tvorbě zauímají rozhodující pozice kostely v Salcburku (Trojičný kostel od 1694, Universitní kostel 1696-1707, kostel voršilek 1699-1705). Nejvýznamnější je ale vídeňský „triumfální“ kostel sv. Karla Borromejského, 1716-1739. V eklekticky dokonale propojené jednotě jsou zde kombinovány vlivy římského baroka i antiky (vítězné sloupy), Matheyho pražský kostel křižovníků a mnoho dalších rovin.

Podstatný vliv mělo i Fisherovo teoretické dílo, respektive rozměrné rytiny předkládající dobový a současně i osobitý náhled na zásadní stavby z celého světa viděné očima barokního intelektuála (propojené pochopitelně s reprezentací autorova vlastního díla).

Fischerovým současníkem a současně soupeřem byl **Johann Lucas von Hildebrandt**. Jeho vídeňský zahradní palác Mansfeld-Fondi (od 1697) přináší nový typ se složitější dynamicky skládanou strukturou; s dominantním corps se logis a navazujícími objekty přecházejícími do architektonizované zahrady. Významné jsou dynamicky pojímané vídeňské sakrální stavby (Piaristický kostel od 1698, kostel sv. Petra 1702-1733), které se staly vzory pro stavby v Čechách. Mimo řadu městských paláců je zřejmě nejznámější sestava zámku Belvédér budovaná pro Evžena Savojského. Postupně budovaný celek na předměstí Vídně dokládá sílící francouzské vlivy a současně přebujelou, velice osobitě pojímanou architekturu výrazně zapojující do výsledného celku sochařství a bohatý štuk. Vlivná byla i nedokončená, monumentálními fortifikačními prvky podtržená barokizace kláštera Gottweig (od 1719), jejíž ohlas můžeme nalézt v českém Chotěšově.

Z řady dalších architektů lze zmínit **Jakoba Prandtauera** , zejména klášter v Melku (od 1702), **M. Steinla** (klášter Zwettl), **J. M. Prunnera** a další.

Josef Emanuel Fischer von Erlach (říšské kancléřství, Hofburg), **Donato Felice d'Allio** (klášter Klosterneuburg) a **Anton Ospeľ** (vídeňská zbrojnice) naznačují zlom směřující k závěru stylu. Sílí francouzské motivy vrcholí stavbou vídeňské Staré university J. N. Jadota (1753), současně však přetrvávají modifikované prvky a postupy dané předchozí generací.

Stavby **F. Hetzendorfa von Hohenberg** (Schönbrunn, Gloriet 1775) dokládají svým historizujícím akcentem zásadní změnu výtvarného klimatu využívajícímu nejen rokokové a zejména rozličně uchopené klasicizující tendence.

Typické jsou projekty **Nicola Pacassiho**, těsně spojené s dobou Marie Terezie (např. dostavba Schönbrunnu 1744-1749, Gardekirche ve Vídni 1755-1763), které naznačují další vývoj.

Německo

Jak již bylo uvedeno v úvodu, Německo se dlouho skládalo z typově zcela různorodých samostatných území. Jeho rozdílnost se proto pochopitelně odrazila i v rámci percepce a případného vlastního rozvoje baroka. Ucelený barokní výraz zde neexistuje. Pouze některé země mají skutečnou svébytnou barokní kulturu (Bavorsko, Svábsko, Franky, spíše jednotlivé lokality v Sasku a Prusku). Určující byla i konfesní příslušnost. Rozvoj barokních sakrálních staveb se prvořadě rozvíjel v katolických oblastech, kdežto protestantské hledaly vlastní vyjádření, mnohdy v poloze baroku protichůdné. Určitý odraz tohoto ideového sporu lze následně najít i v měšťanské, méně pak šlechtické výstavbě.

Obecně lze říci, že mimo obecně působící vlny stylových proměn vycházejících z Itálie se objevuje silná vůdčí role Francie. Je celkem pochopitelné, že řada rezidenčních sídel mezi sebou soutěžila a ideálním vzorem se stalo sídlo Ludvíka XIV. ve Versailles. Jen ojediněle však šlo ale o těsnější stylovou podobnost. Ta se spíše projevovala snahou reprezentace, což se projevilo nejen na stavbě samotné, ale často ve snaze propojit naprosto dominantní, místo určující sídlo s městem i krajinou.

Bavorsko

V Bavorsku lze barokní motivy hledat velice brzy. Jejich stopy lze doložit v jinak pozdně renesančně pojímané mnichovské residenci, zejména pak v kostele sv. Michaela (od 1583). Výrazný je místní theatinský chrám **E. Zucalliho** (1663), který je svým pojetím typický pro ranou etapu stylu zasahující díky italským umělcům i řemeslníkům téměř celou Evropu.

Až v 18. století však zde vznikla skutečně osobitá tvorba. **Michael Fischer** navrhoval řadu chrámů (Berg am Laim, 1739), kde se již mimo progresivní půdorys uplatňují pro diváka určující výrazné divadelní efekty, které se stanou pro tento styl rozhodující. Vrcholem byly nesporné stavby **bratří Asamů**, plné divadelních triků, hry s překvapením, barvami i světlem. Klášterní kostel ve Weltenburgu (1716) stírá hranice mezi realitou a iluzí. Vrcholem je nesporně halový prostor menšího kostela sv. Jana Nepomuckého v Mnichově. V letech 1733-1734 zde vznikla prostor, ve kterém je určující dekor, světelné efekty. Architektura ustupuje zcela do pozadí.

Závěrečnou etapou této cesty jsou kostely **Dominika Zimmermanna** (Wiess, od 1743). Přes veškerou složitost a rafinovanost architektonické složky jsou již zcela určující světelné kvality, hranice reálného je zcela setřena.

Franky

S tímto územím je nutno spojit zřejmě nejvýraznějšího německého architekta **Balthasara Neumanna**. Počátky díla jsou definovány spoluprací s **M. von Welschem** a **J. L. Hildebrandtem**, což dokládá výraznou rakouskou orientaci (Würzburg, residence 1720-1744). Neumann je autorem řady zámeckých areálů. Pro nás je zajímavá spolupráce s **Johanem Dientzenhoferem**, což jeho styl obohatilo o prvky radikální architektury. Dientzenhofer společně s J. L. Hildebrandtem navrhl zámek v Pommersfelden, 1711-1718.

Obě složky pak Neumann zúročil ve výrazných sakrálních stavbách. Poutní kostel ve Vierzeheiligen (1743-1772) dokládá vrcholící dynamickou složku, kostel v Neresheimu (1745-1792) určitý příklon ke zklidnění a upřednostnění již z Bavorska známých optických kvalit. Obě stavby však vždy vytváří složitá sestava oválů vepsaných do jednoduššího vnějšího rámce.

Vestfálsko

Zde působil velice originální tvůrce – **Johann Conrad Schlaun**. Po mnichovském školení posílil vliv Francie, konkrétně přímé působení architekta **F. Cuvilliése**. Výsledkem byla samostatná varianta propojující určité francouzské kompoziční vzory s tvaroslovím a zejména materiálem (režné cihelné zdivo) odkazujícím na Holandsko. Zmínit lze dispozici loveckého zámku Clemenwerth (1736-1745) s centrální budovou obkrouženou řadou pavilonů, či zámek Brühl (do 1740) dokládající úspěšnou spolupráci jak s Neumannem, tak Cuvilliésem.

Sasko

Výrazná perioda se uplatnila zejména v hlavním městě Drážďanech, které lze oprávněně nazvat barokním. Z řady autorů je třeba zmínit autora tzv. Zwingeru (1697-1728), kterým byl **Matthäus Daniel Pöppelmann**. Dekorativně pojímaný prostor dokládající italské, francouzské, ale i české inspirační zdroje sloužil pro pořádání slavností. Stvořena tak byla nesporně jedna z nejvýraznějších architektur nejen Německa, ale celé střední Evropy.

Hlavním protestantským chrámem je Frauenkirche stavitele **Georga Bähra** (1722-1738). K jeho podobě s dominující kupolí vede dlouhá řada prvořadých staveb od Pantheonu a římského sv. Petra, přes Mansartovy francouzské stavby, či Wrenův londýnský chrám sv. Pavla.

Další zásadní stavbou je katolický kostel Římana **Gaetana Chiaveriho** (působícího předtím v Rusku), který navázal na italské borromiovské tradice, aby vytvořil předchozí stavbě katolická protipól (Hofkirche, od 1738).

Mimo Drážďany vznikla řada dalších celků, jako např. areál Pilnitz, barokizace zámku Moritzburg. Podstatná byla i tradice hrázděných domů, kdy byl barokní výraz silně omezován tradiční středověkou technologií

Prusko

Jako poslední příklad je vybráno Prusko, jehož rychle nabývané mocenské pozice otevírají další etapu evropské architektury.

Zejména v Berlíně působil výrazný sochař a architekt **Andreas Schlüter**, který zde prováděl několik staveb. Nejvýznamnější byl královský zámek, kde byly určité francouzské motivy zcela překryty přímými citacemi z Říma včetně citace Michelangelova Paláce konzervátorů (od 1698).

S rostoucí mocí státu se zvyšovala i stavební produkce. Předním tvůrcem byl **Georg Wenzeslaus von Knobelsdorf**. Jeho úspěšné působení založila přestavba zámku v Postupimi (1744-1752) a o něco starší, francouzským stylem ovlivněná budova opery s minimalistickým dekorem (od 1741) stejně jako francouzskými prvky obohacená dostavba zámku Charlottenburgu (1740). Nejvýznamnější je ale nesporně areál Sanssouci (opět v Postupimi), kde na základě nákresů kurfiřta Friedricha II. vytvořil architekt intimnější objekt s bohatou sochařskou výzdobou i rokokovým dekorem. Areál pokračoval terasami do rozlehlé zahrady obohacené řadou staveb.

Další stavby v nově budovaném reprezentativním centru Berlína, kde se nejen v závislosti na Schlüterovi objevuje řada citací, otevírá cestu do dalších stylových etap.

Literatura:

Rolf Toman (red.): Baroko. Architektura, sochařství, malířství. Slovart 2004.

René Huyghe: Umění renesance a baroku. Larousse. Odeon 1970.

Michael Kitson: Barok a rokoko. Umění světa. Artia 1972.

Wilfred Hansmann: Baukunst des Barock. DuMont 1983.

Günter Bruchem: Barock in Österreich. DuMont 1983.

Barock und Rokoko. Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland. Díl 5. Taschenbuch, Prestl Verlag s.d.

Hellmut Lorenz: Johann Bernard Fischer von Erlach. Artemis Verlag. 1992.

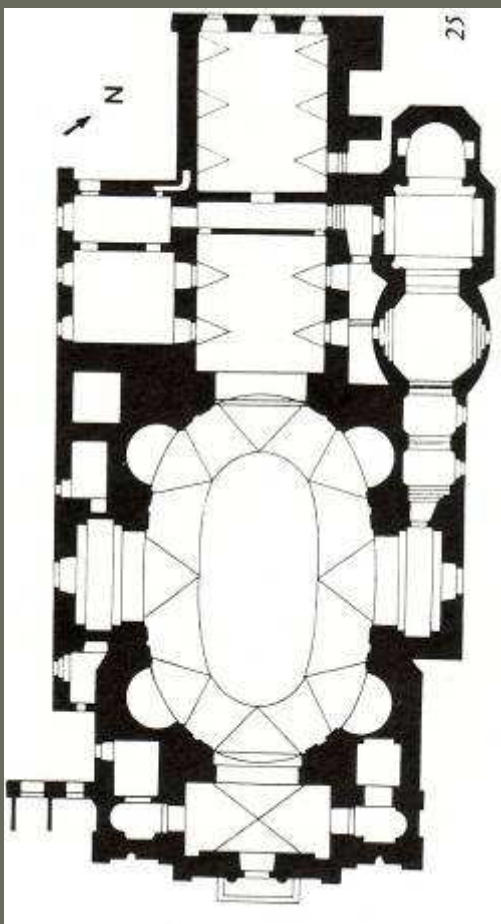
Salzburg, dóm, Santino Solari, od 1614

Salzburg, dóm, Santino Solari, od 1614

Videň, jezuitský kostel, 1627

Vídeň, kostel sertiťů,
Carlo Carlone, 1651-70

Vídeň, palác Starhemberg, 1661

Vídeň, Zahradní palác Liechtenstein,
Domenico Martinelli, 1690

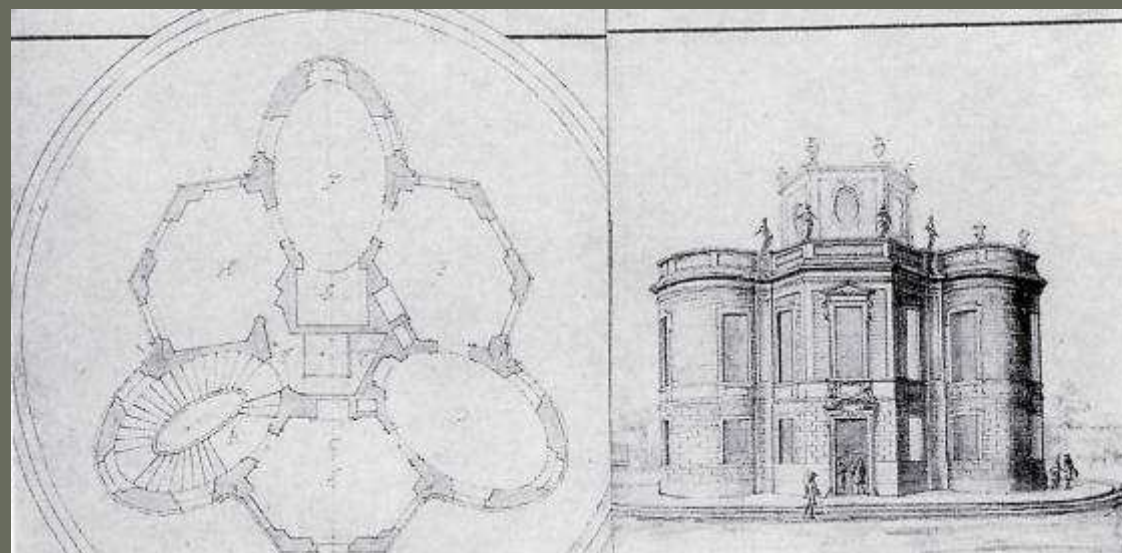
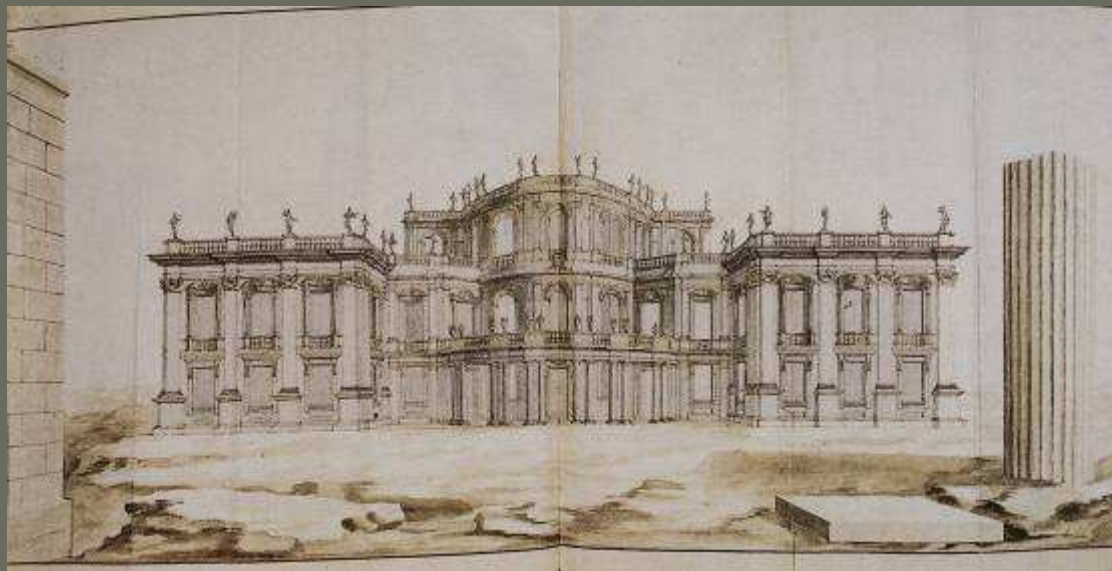
Vídeň, městský palác
Kaunitz - Liechtenstein,
Enrico Zuccali,
a Domenico Martinelli,
1689-90

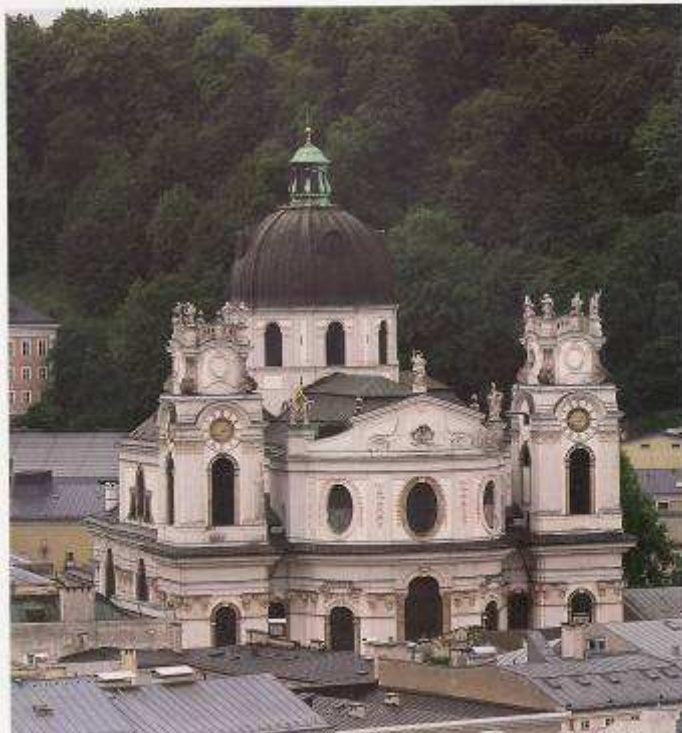
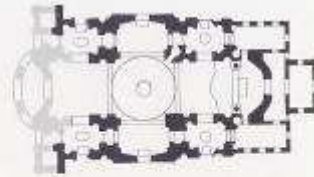
**Johann Bernhard Fischer
von Erlach,**

**projekt
Liechtensteinského
zahradního paláce, 1688**

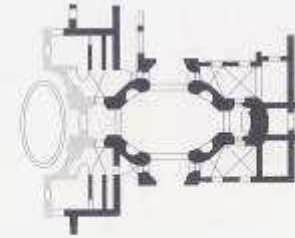
projekt letohradku, 1680

Johann Bernhard Fischer von Erlach
View from west (below) and ground
plan (right) of collegiate church,
Salzburg, begun 1696

Johann Bernhard Fischer von Erlach
West front (below) and ground plan
(right) of Trinity church, Salzburg,
begun 1694

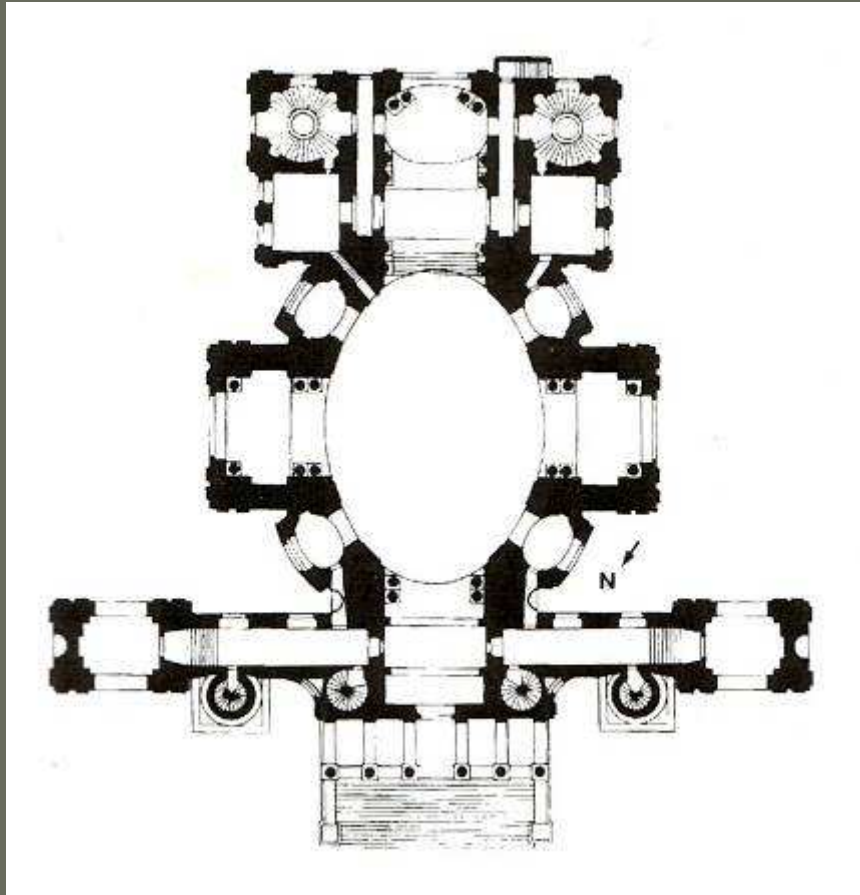
Johann Bernhard Fischer von Erlach, Salzburg: kostel Nejsvětější Trojice, 1694
kolegiální kostel, 1696

Johann Bernhard Fischer von Erlach, Vídeň, palác Trautson, 1710

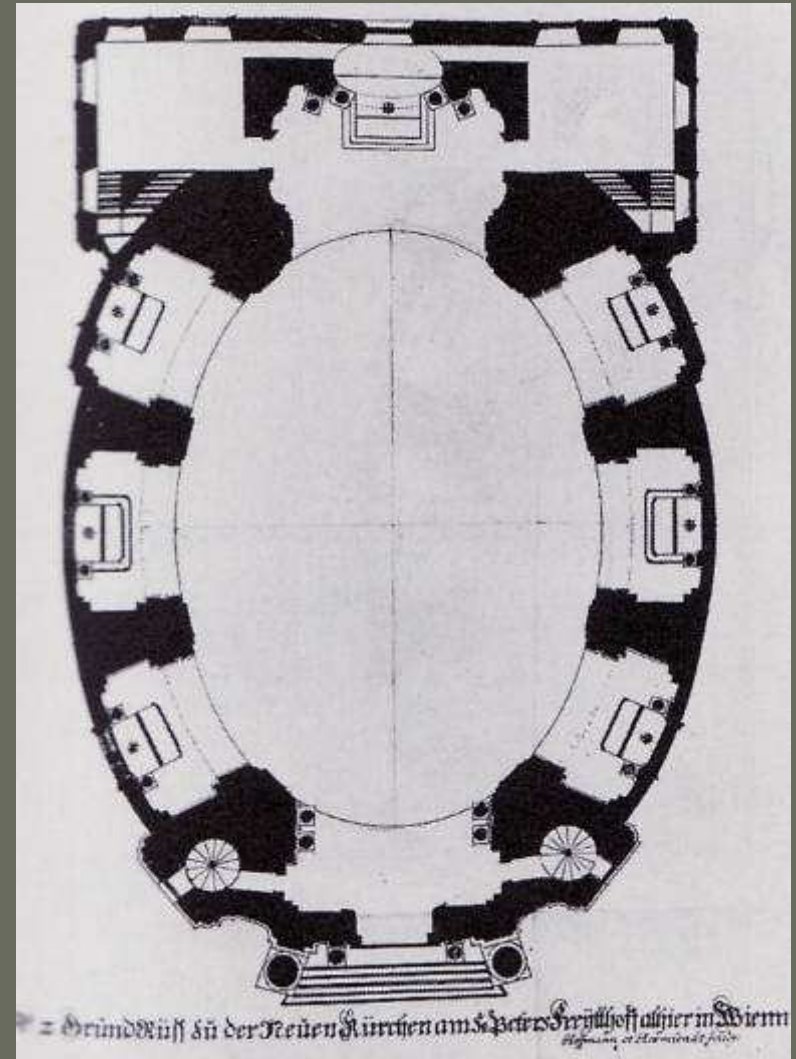
**Johann Bernhard Fischer von Erlach,
Viedeň, kostel sv. Karla Borromejského, 1715**

Johann Bernhard Fischer von Erlach,
Vídeň, kostel sv. Karla Borromejského, 1715

**Johann Bernhard Fischer von Erlach,
Vídeň, Hofburg, Dvorská knihovna, 1722**

Vídeň, kostel sv. Petra, Johann Lucas von Hildebrandt, dokončil Matthias Steidl, 1701-33

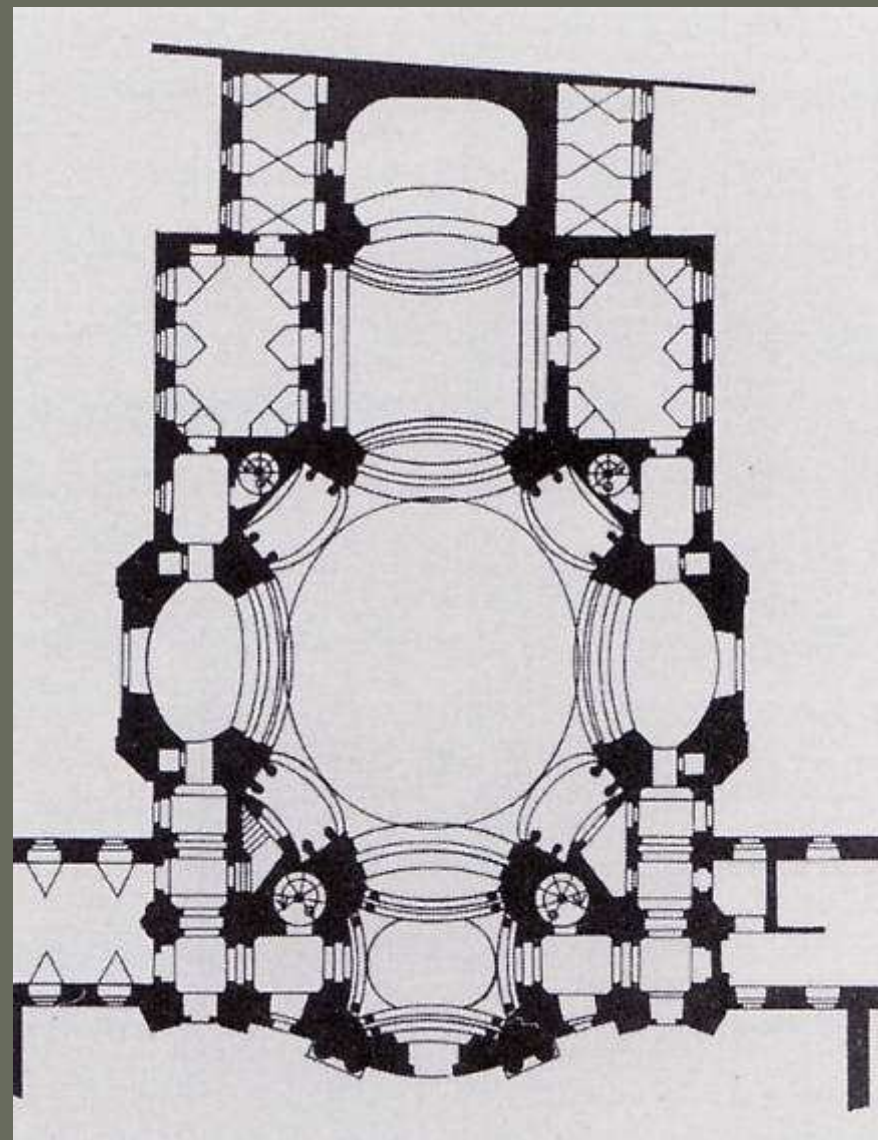

Vídeň, palác Daun-Kinsky, Johann Lucas von Hildebrandt, 1713-16

Vídeň,
Dolní (1713-1716) a Horní
Belvédér (1721-1723)
Johann Lucas von
Hildebrandt

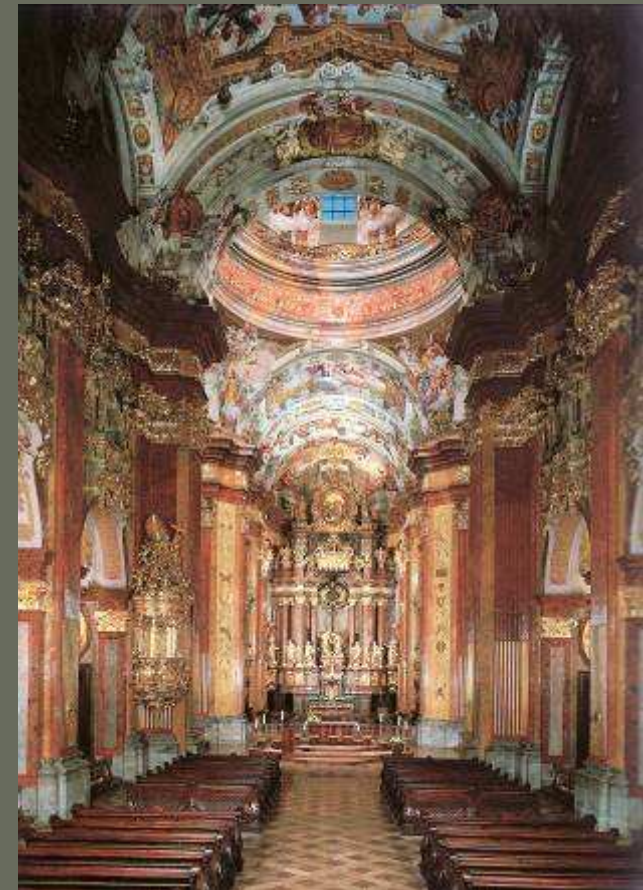
Vídeň, piaristický kostel Maria Treu
Johann Lucas von Hildebrandt, od roku 1716

**Vídeň, piaristický kostel Maria Treu
Johann Lucas von Hildebrandt, od roku 1716**

**Gottweig, návrh přestavby kláštera
Johann Lucas von Hildebrandt, návrh z roku 1722**

**Melk, areál benediktinského kláštara
Jakob Prandtauer, započato 1701**

Vídeň,
Universita,
Jean-Nicoals
Jadot,
1753

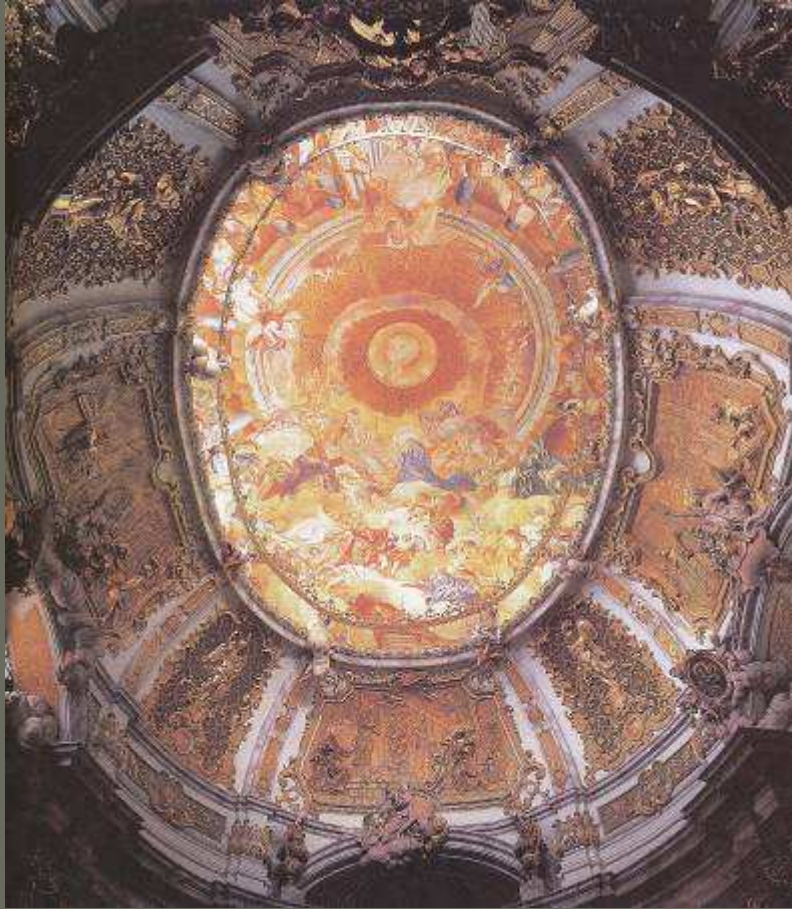
Vídeň, Schönbrunn, zahradni gloriet, Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg, 1775

Nicoalus Pacassi:
Vídeň, Schönbrunn, galerie, 1744-1749
Vídeň Gardekirche, 1755-1763

**Německo /Bavorsko
Michael Fischer
Berg am Laim, 1739**

Německo/Bavorsko
Bratři Asamové, Weltenburg, 1713- 1723

Německo/Bavorsko
Bratři Asamové, Mníchov, kostel sv. Jana Nepomuckého, 1733-1734

**Německo/
Bavorsko**

**Dominicus
Zimerrmann
Kostel ve Wies
od 1743**

**Německo/
Franky**

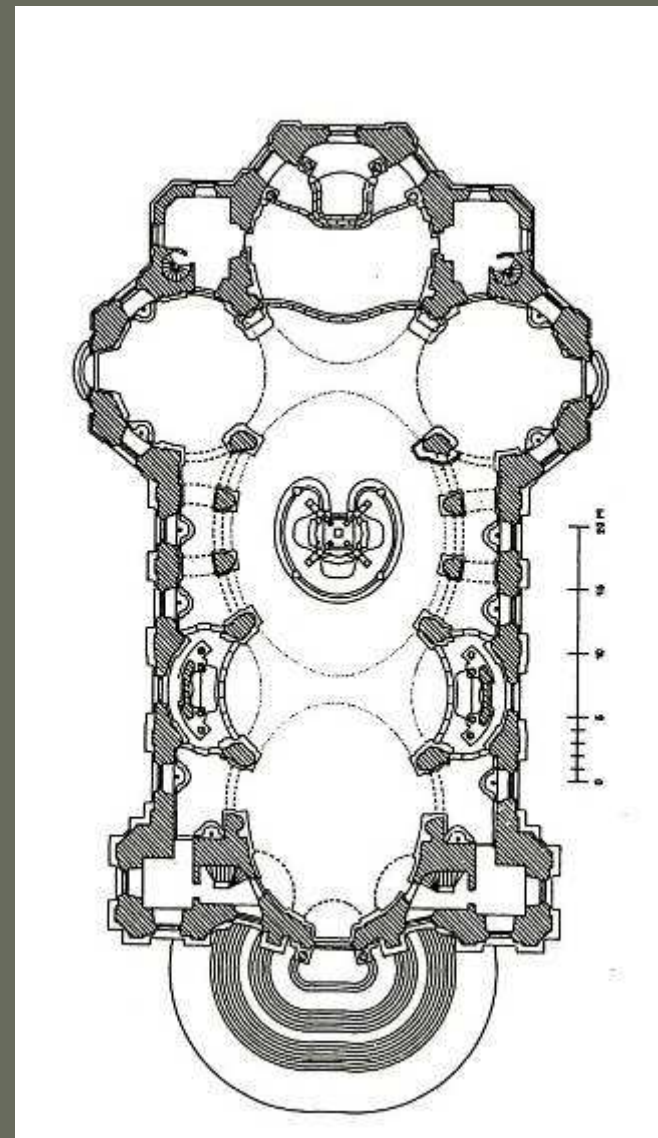
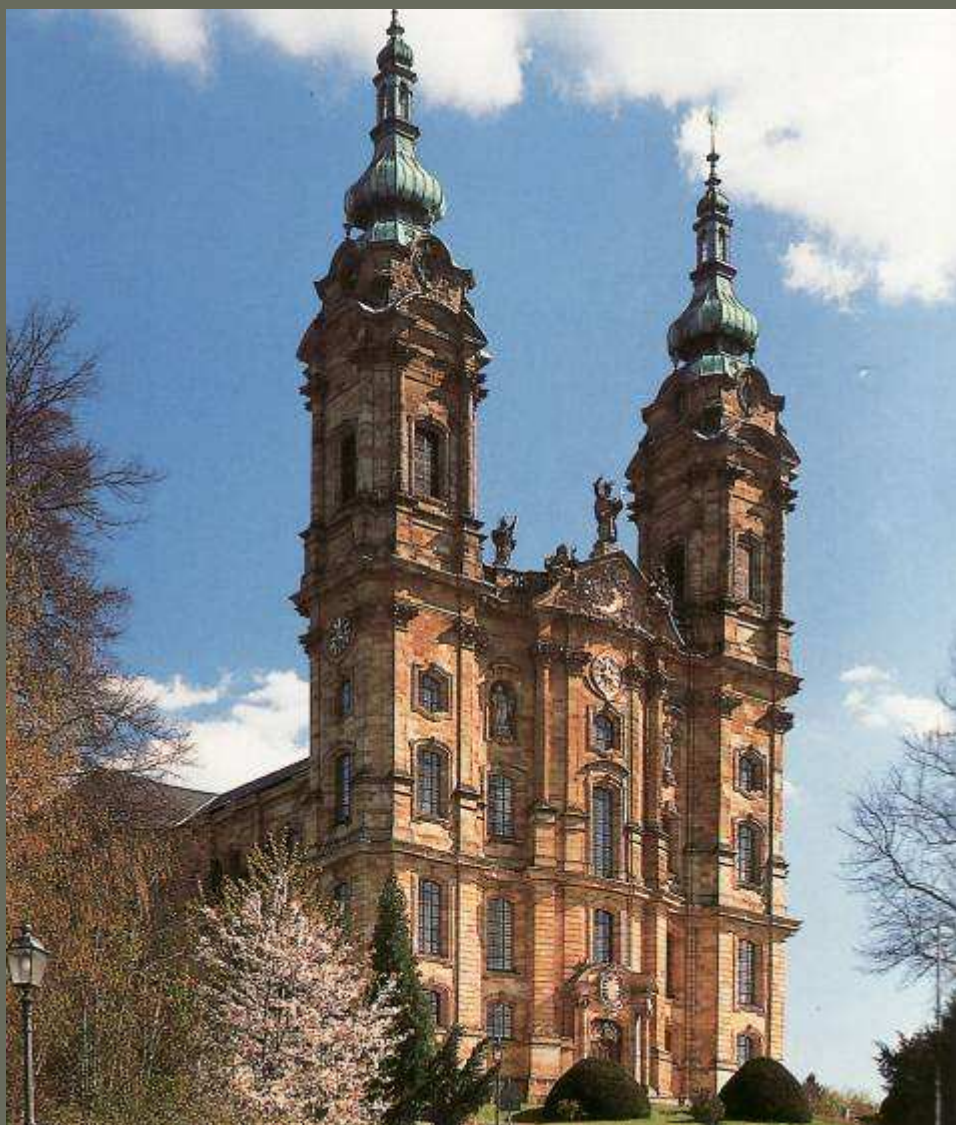
**Würzburg,
biskupska
rezidence,
von Welsch, J.
L. Hildebrandt,
B. Neumann,
1720-1744**

**Německo/
Franky**

**Johann
Dientzenhofer,
J. L. Hildebrandt
Zámek
Pommersfelden
1711-1718**

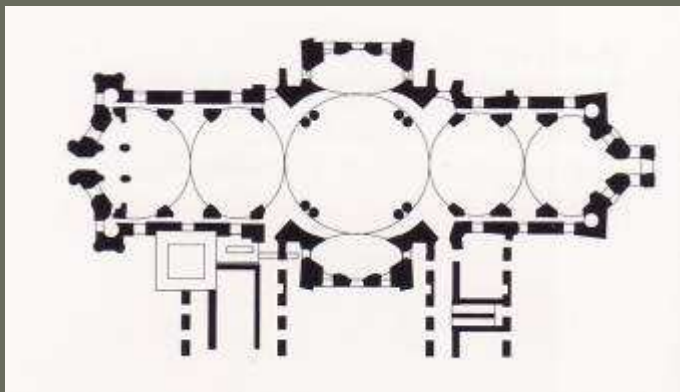

Německo/Franky
Balthasar Neumann, poutní kostel Vierzehnheiligen, 1743-1772

Německo/Franky
Balthasar Neumann, poutní kostel Vierzehnheiligen, 1743-1772

Německo/Franky

**Balthasar Neumann,
benediktýnský kostel
sv Ulricha,
Neresheim,
1745-1792**

Johann Conrad Schlaun

lovecký zámek Clemenswerth u Sögelu
1736-1745, pohled na zámek
a hospodářské budovy

Situční plán:

- 1 zámek
- 2 pavilon Münster
- 3 pavilon Hildesheim
- 4 pavilon Paderborn
- 5 kuchyňský pavilon

- 6 pavilon Osnabrück
- 7 pavilon Clemense Augusta
- 8 pavilon Köln
- 9 pavilon Mergesheim
- 10 kaple s kapucinským
klášterem

Německo/Vestfálsko

Johann Conrad Schlaun, lovecký zámek Clemenswerth

1736-1745

Německo/Sasko

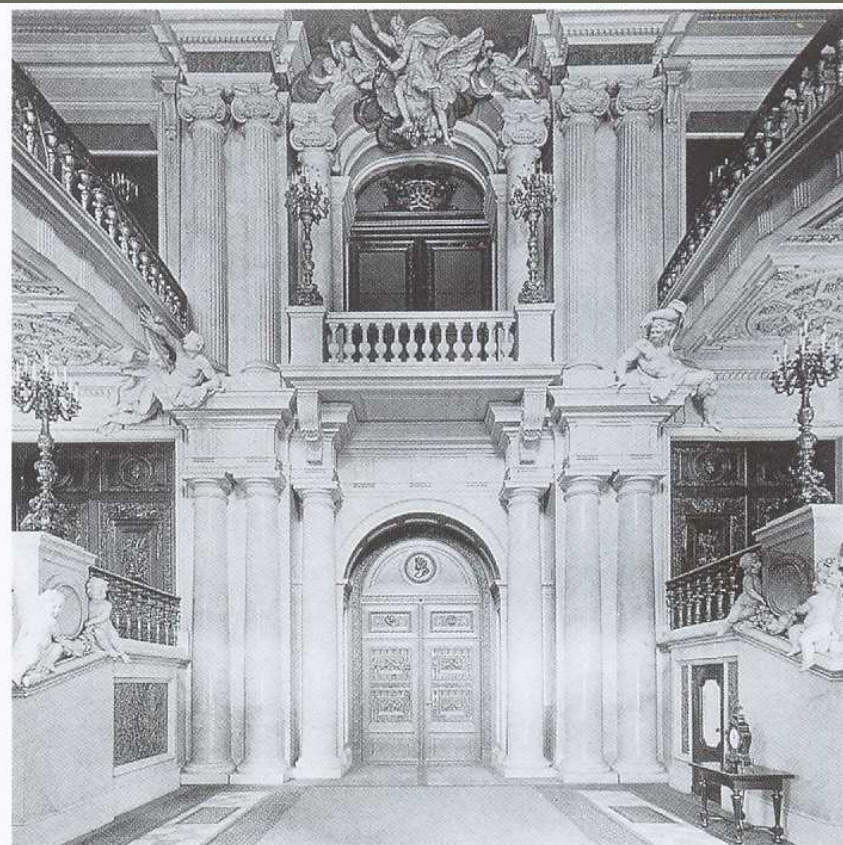
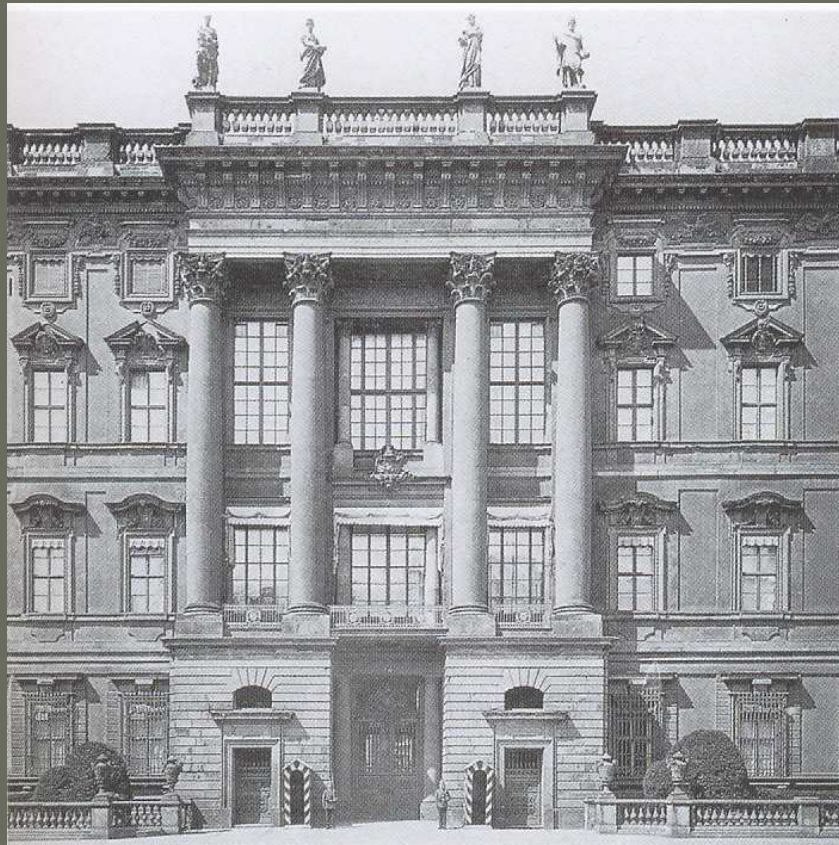
**Drážďany,
Zwinger,
Matthias Daniel Pöppelmann,
1697-1716**

Německo/Sasko

Drážďany, Georg Bähr, Frauenkirche, 1722- 1738

Německo/Prusko

**Berlín, královský zámek
Andreas Schlütter
od 1698, (zbořeno)**

Německo/Prusko

**Postupim, měský zámek
G. W. von Knobelsdorf, přestavba
1744 – 1752 (zbořeno)**

Německo/Prusko

**Postupim, zámek Sanssouci
G. W. von Knobelsdorf,
od 1745**

